

RE GAMA TSA MAFISA

AFRICA
PL
8747
.9
HUM

Ka Mosala W. Huma

RE GAMA TSA MAFISA

Ka Mosala W. Huma

Re Gama Tsa Mafisa ke bukana ya kokoanyo ya dingwe
tsa Ditumelo, Meetlo, Meila le Melao ya Setswana ka
Mosala W. Huma, e e phasaladitsweng ke Mosala-MASEDI
Publishers and Booksellers cc.

© Copyright reserved.

ISBN: 978-0-620-43414-0

First Print : 2009

First Impression : 2009

Cover Design and Layout: Ellen, Seipati and Ditiro Huma

Printed and bound in Midrand, Gauteng, South Africa.

All reasonable attempt has been made to contact copyright holders.
In an event of any possible contravention, copyright holders are
requested to contact the publisher so that the necessary agreement
may be entered into accordingly.

Mosala-MASEDI

BD581522

Publishers & Booksellers cc
PO Box 946
Noordwyk.
1687.

KETELOPELE

Maikaelelo magolo a bukana e, ke go tsibosa basha ka botlhokwa ba kitso ya ditumelo, meetlo, meila le melao ya Setswana. Go na le mekgwa e e farologaneng ya gore motho a bone kitso e a e tlhokang. E ka nna ka dipotso, puiso ya dikwalo, dipatlisiso, go nna kelotlhoko le tsebe ntlha. Fa motho a batlana le kitso o tshwanetse a dira jalo ka tlhoafalo.

Fa go tla mo kitsong ya ditumelo, meetlo, meila le melao ya Setswana go itshupa fa kitso ya tsona e le phitlhela. Re ka dirisa bongaka ba setso le bogwera jaaka sekai. Ga go bonolo go bona tshedimosetso e e tletseng ka botlalo. Go gana tota le ka bana ba ngaka. O fitlhela ba se na kitso epe fela mabapi le malepa a bongaka ba setso.

Le fa motho o ka nna le lesego la go bona kitso e, ga se ka botlalo. Go le gantsi go akarediwa le go okolwa fela fa godimo. Le dipheko tse di dirisiwang mo mabakeng a a farologaneng ga go bonolo go fiwa maina a tsona. Go fela jalo le ka meila ya Setswana, motho ga a kitla a tlhalosetswa mabaka a a utlwalang. Fa e le o botsa dipotso karabo ka bokhutshwane ke: "Ke moila" mme e bile ka dinako tse dingwe o arabiwa ka bogale ke bagolo.

Lebaka legolo la go nna bofitlha ka dikarabo tse di tsepameng ke gore dimpho tsa badimo ga di abelanwe. Badimo ba a nenekediwa. Le fa mo kanelong e, ke sekametse ka fa Setswaneng, bonnete ke gore ditumelo, meetlo, meila le melao ya Bantsho ka kakaretso di na le fa di nyalanang teng. Pharologanyo fa e le teng ga se e e kalokalo.

Le fa gona e le mokgweleo go bona kitso ya dilo tse ka botlalo, a re lebogeleng lemmenyana la kitso e re nang le yona ka ga dilo tse. Ka na Motswana e rile a bua a re hube ga a tshwane le setlhe. Mhata sediba kodumela!

BOIKUELO!

A bana ba rotloediwe le go rutiwa ka ga Ditumelo, Meetlo le Meila e e tlwalegileng ya Setswana. A re ipeleng ka segaabo rona ka gonne o ka se itse kwa o yang teng kwa ntle ga gore o bo o itse kwa o tswang teng. A re tlogeleng go ya le modumo wa pina mme re sa itse mafoko a yona. Ka na se monate se ingwaelwa!

E LA TLHOKO!!!

Ga go karolo epe ya buka e, e e letleletsweng go gatisiwa, le fa e le ka mokgwa ofe kgotsa ofe, kwa ntle ga tetla e e kwadilweng go tswa go balaodi ba Mosala-MASEDI Publishers and Booksellers.

DITENG

SETLHOGO

TSEBE

KAROLO YA NTLHA

MEETLO LE MELAO

1. Morero wa Lenyalo la Setswana	1
2. Botsetse	11
3. Morero wa Leso ka Setswana	13
4. Morero wa Legare - Peolo Morago ga leso	20
5. Botlhologadi	23
6. Fa mosadi a fetetswe	26
7. Malome O Ratha Tlhogo	28
8. Dikgaba tsa Ga Rakgadi	32
9. Go rurufatsa dinao	35
10. Go Gagaolwa ga Naga	37

SETLHOGO

TSEBE

KAROLO YA BOBEDI

DITUMELO LE MEILA

1. Mollô	40
2. Letswai	40
3. Matlakala	42
4. Molodi	42
5. Moriri le Dinala	44
6. Mainane Kgotsa Dinaane	44
7. Tlhogo ya Kgaka	46
8. Gopane	46
9. Go Jela mo Pitseng	48
10. Go thebatheba leitlho	48
11. Kung	49
12. Fa maswi a tshologela mo isong	50
13. Mabitla Kgotsa Diphuphu.....	51
14. Go upa tshimo.....	51
15. Ngwana o a begelwa.....	53

SETLHOGO**TSEBE**

16. Letlhomela	53
17. Mošwi o a begelwa	55
18.Tshirilolo ya letlapa	57

KAROLO YA NTLHA

1. MORERO WA LENYALO KA SETSWANA

Ka Setswana ngwana wa mosimane ga a inyalle o nyallwa ke rraagwe. Go ya ka maitsholo a gagwe go rotloetsa rraagwe go mo ntshetsa bogadi. Mosadi ke wa batsadi e seng wa mosimane. Fa mosimane a ntse a gola batsadi ba gagwe ba kailakaila mo motseng go tlhotlhomisa mosetsana yo e ka nnang ngwetsi ya bona.

Se segolo se batsadi ba se kelekang mo lelapeng le ba ka ratang ngwana wa bona a ka tsaya mo go lona ke maitseo, bophepa le botho. Lelapa la batsadi ba ba **tshwaratshwarang** le go **dubaduba** ga se le le nyalelwang gotlhelele.

Fa batsadi ba mosimane ba ikgotsofaditse gore ga go selabe sepe ka lelepa leo, ba simolola go itsalanya le ba lelapa leo. Go le gantsi botsalano e nna ba tlhogo ya kgomo magareng ga boMmê. Fa morago ga nako e e rileng batsadi ba ntse ba etelana, batsadi ba mosimane ba phunya sekaku. Mmê mmamosetsana ke ene a tla fetisetsang keletso ya ba gaabo mosimane kwa go Rre.

Kgato e e latelang e tla nna gore malapa a mabedi a, fa a tsere dikgang, puo ya kgatlhego mo mosetsanyaneng wa bona jaaka ngwetsi e kgabodisiwe mme e kete motlae. Fa mosetsana a sa le mmotlana o ka **tlhongwa letlhokwa**. Go tlhoma letlhokwa ke fa batsadi ba mosetsana ba dira tsholofetso mo batsading ba mosimane gore ba tla boka gore mosetsana a se kotangwa ke ntsi.

Fa mosetsana a setse a nonofilwe go ka tsewa, batsadi ba mosimane ba romela **boMmaditsela** e bong boMalome le boRakgadi go kopa Segosametsi.

1.1 PATLO

Le fa batsadi ba mosimane ba setse ba adile phate, ga se tiro e e bonolo. Babatli ba ngwetsi ba tshwanelwa ke go araba dipotso di gana go fela. Ka dinako dingwe boMmaditsela ba solofelwa gore pele ba phunya kgang ba ntshe **Pulamolomo**. Mo morerong wa patlo batsadi ba mosetsana ga ba tseye karolo epe mme tiro yotlhe e mo diatleng tsa barongwa ba bona go diragatsa ka fa ba laetsweng ka teng ke batsadi ba mosetsana. **Pulamolomo** ke madi a a ntshiwang mme a sa amane ka gope le seelo sa bogadi. Pulamolomo e ka tthaloswa jaaka senotlele sa go bulela dikgang go simolola. Seelo sa **Pulamolomo** se farologana go ya ka merafe e e rileng ya Bantsho.

Le fa barongwa ba batsadi ba mosetsana ba itse gore babatli ba tlike mabapi le mang, ba tla ba dikolosa seolo go netefatsa fa ba tota ba ikaeletse. Ba tla ba isa kwa le kwa, ba ba kgarakgatsha ka dipotso. Dingwe tsa dipotso e ka nna: "A segosametsi se le se kopang, se feletse kgotsa se rokilwe."

Fa go raya gore a naa mosetsana yo ba mo kopang e sa ntse e le legamma kgotsa o setse a wele letsele. Le dikotlhao di tsamaya di ntse di tlhagelela fale le fale jaaka go ka diragala gore **boMmaditsela** ba tle ba sa apara dibaki kgotsa **megagolwane**.

Ka dinako dingwe go ka sokasokanwa ka palo ya dikgomo jaaka go a tle go twe "ga di ke di tlhota." Se, go a bo go tewa gore di tsamaye ka bobedi ka bobedi, e seng tharo, tlhano, supa, motho o ka re di panne go lekalekane ka palo ya sebedisebedi.

Ao e be e le mafoko a babatli ba kwa gaabo mosimane go bona phokoletso ya bogadi. Fa go diragetse gore ba gaabo mosetsana ba bo ba dirile phoso ya mothale o, gona go bo go raya gore palo ya dikgomo e ka se okediwe. Fa ba ne ba rile di le supa, ba ka se re di nne robedi. Tsholofelo ke gore di boele go thataro.

Ntlha e nngwe ya botlhokwa ke gore palo ya dikgomo tsa bogadi ba legamma le yo o setseng a wele letsele ga e lekane. Fa go diragala gore mosimane yo o batlelwang segametsi e bo e le ene a usitseng mosetsana letsele, pele go tsenwa mo dikgannye tsa bogadi go tshwanetse ga tsenwa mo ntlheng ya kotlhao.

Kotlhao e e sa tsamaelaneng le seelo sa bogadi ke ya gore mosimane o kile a sutlhelela lesaka la bona ka kwa morago. Go le gantsi go ikgatlhwa ka go itse tiriso ya puo ya Setswana. Pheletsong ke ditshego le go neelana diatla ka boitumelo. Fa tiro ya patlo e konoseditswe babatli ba kopa tsela ka tsholofetso ya gore ba tla iponatsha mo nakong e e sa fediseng pelo. Babatli ba boela gae go gorosa mafoko kwa batsading ba mosimane.

1.2 BOGADI LE MOLETLO WA LENYALO

Kgato e e latelang e tla nna ya go isa dikgomo kgotsa bona bogadi. Bogadi ba Setswana ke ba dikgomo tse di maoto mane. Dikgomo tsa bogadi di isiwa di gapiwa. Fa dikgomo tsa bogadi di se na go amogelwa, bagapi ba tsona ba amogelwa ka fa gaabo mosetsana jaaka bagwagadi mme pele di lebogwa go ntse go ka nna le puo ya gore ba tla ba di gapa ka eng.

Potso e, e ka tlhagelela fa ba sa tshola dithobane kgotsa tsona dithupa tse ba tlang ba di gapa ka tsona. Le gona foo go ka nna ga tsamaisanya le kotlhao e e maleba. Monate ke gore jaanong kotlhao e ka nna fela ya gore ba supuwe ka monwana e le ka botsalano e setse e le bo bo natlafatseng.

Fa tsa bogadi di konoseditswe go latela tsa moletlo wa lenyalo mme seo ke boikarabelo ba batsadi ba banyalani ka bobedi. Jaanong go tla laletswa batho. Batsadi ba tlhophatho batho ba ba ileng go tsamaya ntlo le ntlwana go laletsa morafe. Ba ba laleditsweng e tla re fa letsatsi la lenyalo le atamela, ba isa diatla jaaka go thusa go dila, go ritela le go kgaptha kwa lapeng la lenyalo.

Bangwe ba ka tlisa tlatlana ya mabele go etleletsa. Pele go tswelwa ka moletlo wa lenyalo ba gaabo mosetsana ba tshwanetse ba bo ba setse ba **tlhabisa bogadi** ba gaabo mosimane. Bogadi bo tlhabisiwa ka go dira modironyana o mo go ona go tlhabiwang nku kgotsa podi kwa gaabo mosetsana go kopanya badimo ba malapa a mabedi a. Le mo go ona morero o tshwana le o, batho ba a lalediwa fela jaaka mo moletlong wa lenyalo.

Ke ka ona motsi o, fa ba gaabo mosimane le mosetsana ba kopanang go abelana dimpho tsa botsalano. Rraago mosetsana o ka fiwa jase, fa mmatsalaago mosimane ene a fiwa mogagolwane mme malome ene a newa selepe mme mogatsa malome a abelwa khiba gongwe le suku. Dimpho tse tsa lerato di amogelwa le ke ba kwa gaabo mosimane di tswa go ba gaabo mosetsana.

Nku kgotsa podi e e tlhabisang bogadi kwa gaabo mosetsana e begehlelwa ba kwa gaabo mosimane. Ba ka e tlhabela gona foo kgotsa ba tsamaya ka yona e ntse e tshela. Fa e le ba e tlhaba, fa ba fetsa ba ka tlogelela ba gaabo mosetsana seabe sa bona. Gantsi ba ba tlogelela letsogo kgotsa mfama go ya fela ka fa kgatlhegong ya bona.

Ka Setswana lenyalo le **tshwarwa** ke ngaka ya setso e le go thibela baloi go tlhakatlhakanya boitumelo le boipelo ba moletlo wa lenyalo ka ntlha ya lefufa. Pele monyadi a ya bogadi morago ga moletlo wa lenyalo o a laiwa gore a se tlabise batsadi ba gagwe ditlhong ka go tlhoka maitsholo fa a fitlha kwa bogadi. Tao e dirwa ke ba gaabo mosetsana mme e le basadi ba ba nyetseweng ba na le maitemogelo a botshelo ba lenyalo.

Mosimane le ene o fitlha a newa molao ke banna ba ba nang le maitemogelo a lenyalo kwa gaabo. Molao o o gatelelwang gantsi mo mosimaneng ke wa gore mosadi ga a tsamae a emisetswa letsogo gotlhelele. Mosetsana ene mo taong ya gagwe go gatelelwa gore ga e re a fapaane le mogatse a ithufule ga boela gaabo. Se a ka se dirang bogolo ke go ngalela kwa go mongwe wa losika lwa gaabo monna.

Ntla e nngwe ya bothokwa e e gatelelwang mo taong ya mosadi ke gore ga e re monna a letse digoba a tloisiwe kgathi. Ka Setswana moyadira ga a laele mogatse, a tloga a iphifaletsa ditsela. Ngwetsi fa morago ga moletlo wa lenyalo e felegediwa ke ba ba tlhophilweng ke ba losika go ya kwa bogadi. Kwa bogadi ngwetsi ya Motswana e itsiwe ka mangena a a bidiwang **"NKITSENG"** le khiba ya letoitshi e e bidiwang **"TŠHIKISA."**

Lebaka le lengwe gape la bothokwa ke gore ga go letlelesege gore ngwetsi e nne e sa rwala mo tlhogong.

Kgato ya bofelo ya lenyalo ke ya gore ngwetsi e boele kwa gaabo yona morago ga go fetsa kgwedi kwa bogadi. Ngwetsi e ka fetsa malatsinyana kwa gaabo mme fa e boela bogadi e bo e boetse leruri mme go sa reye gore o ilelwa go nna a etela kwa gaabo. Ngwetsi fa e ile malatsi a le mmalwa kwa gaabo go a twe o ile go **tsholola bongwetsi.**

Moletlo wa lenyalo mo Setswaneng ke wa boitumelo le boipelo. Kopelo, mmmino le megolokwane di kwa setlhoeng.

Dingwe tsa dipina tse di tlwaelegileng tsa lenyalo ke tse di latelang:

1. Dikuku di monate!
Lenyalo le boima!
Rona re a tsamaya!
O tla sala o di bona! (POELETSO.)
(MOGOLOKWANE!!!)

2. Mosadi yo ga se mmaago!
Le ka metsi a ka go tshuba!
Mma ntshware ke a robega!
Ga ke robege ke mabela! (POELETSO.)
(MOGOLOKWANE!!!)
3. Dikgomo di dule...di dule!
Ya bosupa ke Masupatsela!
Nna Masisapelo nka di busa!
Nna Masisapelo nka di busetsa morago!
(POELETSO.)
(MOGOLOKWANE!!!)
4. Feela....feela....feela ngwanyana!
Feela ngwanyana o se jele matlakaleng!
Mmatswale ke tšhobolo!
Tšhobolo ya mosadi!
Feela...feela ngwanyana o se jele matlakaleng!
(POELETSO.)
(MOGOLOKWANE!!!)
5. Makoti ke dinako!
O a jikajika makoti!
Makoti o a gana naa!
O a jikajika makoti! (POELETSO)
(MOGOLOKWANE!!!)
6. Tswang...tswang...re mmoneng!
Ngwana o tshwana le Mo-Afrika!
Tswang...tswang...tswang le mmoneng!
Ngwana o tshwana le Mo-Afrika! (POELETSO)
(MOGOLOKWANE!!!)

7. Mmangwane o ile Pitoria!
O tshabile Tshipi-sepanere!
Sepanere sa baesekele!
Ka tempa ka ba ka saena!
Ka saena ka ba ka tempa! (POELETSO)
(MOGOLOKWANE!!!)

8. Tali...Moratiwa!...Tali...Moratiwa!
Ke tlhokile sebaka!
Sebaka sa go bua!
Go bua le wena! (POELETSO)
(MOGOLOKWANE!!!)

9. Malome ke monna!
O rekile sepane!
Sepane sa dikgomo!
Bakeng sa lerato!
Tsharolla...tsharolla dilo tse! x 3
(MOGOLOKWANE!!!)

10. Mmangwane mpulele ke nelwa ke pula! x 2
Le ga di le pedi!
Le ga di le tharo!
Di nyala mosadi! (POELETSO)
(MOGOLOKWANE!!!)

Gangwe le gape go kgabola mogolokwane mme ka nakwana e e rileng go fiwe Malome-a-tsona sebaka sa go tsatsanka setlogolo ka leboko e ka nna setlogolo sa mosimane kgotsa mosetsana. Boammaariri ke gore lenyalo la Setswana le tsamaile le fetofetoga mo tsamaong ya nako. Maloba fale mosimane o ne a bolelelwa go tsena mo mokgorong go le mo maitsiboeng a boa madisong mme a fitlhele mosadi a mo emetse a sa rerisiwa sepe.

Go le gantsi e le mongwe wa ba losika jaaka motswalae. Ke ka mokgwa o re fitlhelang mo Setswaneng go na le mmolelo o o reng: "Motswalo ngwana wa ga malome nnyale dikgomo di boele sakeng."

Gompieno lenyalo le fetogile mantlwane. Dithulaganyo tsotlhe tsa lenyalo tseo e neng e le maikarabelo a bagolo ba matlhakore oomabedi di dirwa ke banyalani. Tota le tsona tsa patlo ya ngwetsi di dirwa ke ditsala le mongwe fela wa sefane se se tshwanang le sa gaabo mosimane mme ba sa nkgane lesika ka gope.

Legale gona fa Molaotheo wa naga o ba letla ke mang yo a ka nnang kgatthanong le ditshwetso di tshwana le tse? Sebe sa phiri ke gore fa mathata a tsena Molaotheo o emela kgakala. Fa e le lenyalo le go sa laiweng ga le ise le ke le tsamae le tlhomama. Kwa bofelong re iphithele re na le mafelo a maina a a ferosang dibete jaaka: "Serope Nkagele, Tihala Mpya le bo-Mme-ga-a-mpone." A dibese ruri!!!

ITLHATLHOBE

- Go dubaduba ke go dirang?
-

- Go tlhoma letlhokwa ke go dirang?
-

- Pulamolomo ke eng?
-

- Go tľhabisa bogadi go rayang?
-

- Go tshwara lenyalo ke go dirang?
-

- Go tšholola bongwetsi go rayang?
-

2. BOTSETSE

Botsetse ba leitibolo la mosadi yo o nyetsweng o bo bewa kwa gaabo, kwa a tsalwang teng. Pele mosadi a belega o tshwanetse go sidilwa gangwe le gape ke mosadimogolo le go nwa dipheko bogolo thata fa a le gaufi le **go khubama** e le go nolofatsa motsi wa pelegi. Motsetse ga e re a fetsa go belega a bo a setse a tswela kwa ntle e sa ntse e le **motsetse yo o metsi**.

Ka setso sa Setswana motsetse o fetsa kgwedi go ya go di le pedi mo ntlong a sa tswele kwa ntle. Mo nakong yotlhe e, o ka fa tlase ga tlhokomelo e e tseneletseng ya mosadimogolo. Dijo tsa motsetse le tsona e tshwanetse ya nna tse di botlhofo. Bogobe bo bo iseng bo loisiwe kgotsa **mofokotso** mme a bo ja ka moro. Le go robala motsetse o tshwanetse go patlama.

Fa lesea le ntse le kokotlela ke gona motsetse a ka jang dijo tse di boketenyana. Dijana tse motsetse a di dirisang ga di tlhakane le tse dingwe fa lapeng. Go tsibosa baeng gore go na le motsetse fa lapeng go bewa mopakwana mo gare ga lapa. **Mopakwana** ke kota e e rapaladiwang mo gareng ga lapa mme ga e a tshwanela go tloaganngwa mme e bile ga e a tshwanelwa go kekologwa go tsena mo ntlong.

Baeng ba tshwanetse go boa ka kwano ga mopakwana. Fa ba ka feta mopakwana go na le go ka **gata lesea** ka maima a bona. Mopakwana o ka dirisiwa segongwe le kgophane. Ka bobedi di dirisiwa jaaka mogato. Fa motsetse a tswa mo ntlong go ka tlhabiwa podi ya go dira modiro wa go ntsha ngwana mo ntlong.

Ka nako e ngwana a ntshiwang mo ntlong, **kalana** ya gagwe e a bo e setse e wele mme e epetswe kwa lefelong le le bofitlha. Le fa ngwana a setse a dule mo ntlong o tshwanetse a aramediwa le go nosiwa **ditantanyane** go mo natlafatsa kgalhanong le malwetse a bana jaaka **letlhatso** le **letshollo**.

Kgato e nngwe ya botsetse ke gore lesea le bewa phogwana gore fa a kopana le bana ba bangwe ba se ke ba mo imela a tloga a felelets a tshwerwe ke bolwetse ba moriti wa letsele kgotsa kgetlana. Go **bewa phogwana** ga ngwana ga go tlhoke ngaka ya setso. Lesea le ka bewa phogwana ke mongwe le mongwe fela yo o itsegeng ka bokgoni ba yona.

Fa ngwana yo o belegweng e le mosimane rraagwe o tla itsesiwe ka go kgologelwa ke mongwe ka **moretlwa** go mmetsa a sa solofela. Ke ona mokgwa wa go mo lemosa gore o tshegofaditswe ka mosimane. Fa e le mosetsana gona rraagwe o tla tshelwa ke mongwe ka metsi ya bo e le fa go tlhaloganngwa gore o tshegofaditswe ka mosetsana. Sego-sa-metsi!

ITLHATLHOBE

- Go tewang ka go khubama?
-

- 2. Mofokotso ke eng?
-

3. MORERO WA LESO KA SETSWANA

Go ya ka tumelo ya Setswana nama ya leso ga e lokiwe letswai. Lebaka ke gore leso ke morero wa bosula le kutlobotlhoko e seng monate. Bogobe jo bo apeiwang le bona ga se jo bo tlwaelegileng jaaka ting e Motswana a e jang letsatsi le letsatsi. Go jewa mosoko wa bupi jwa mabele jo bo sa bedisiwang. Ka jalo mosoko o bosula mme boammaaruri ke gore ga go a tshwanelwa go jewa sepe se se tlabotsang mo dijong tsa leso.

Dijo tsa leso di bidiwa **mogoga**. Fa go feditswe go ja, bannabagolo ba itimola lenyora ka bojalwa ba Setswana mme e seng batlaphithong ba botlhe. Bojalwa ba mo lesong bo bidiwa **Maswe**. Bojalwa ba maswe ga bo a dirwa ka maikaelelo a go tlapela batho. E ka nna nkgwana e bonnye bo bo itekanetseng fela. Seabe sa ga Malome mo kgomong e e tlabetsweng mogoga ke tlhogo le molala le dikgopo tse tharo. Letlalo la kgomo e e tlabilweng le ne le dirisetwa go phutha setopo sa moswi pele a bolokwa mo lebitleng.

Le mo malatsing a gompiano go sa ntse go na le bao ba apesang lekese ka letlalo la kgomo e e tlabetsweng mogoga. Moono ke gore moswi a se ke a gatsela mo lebitleng. Pelo ya kgomo e e tlabetsweng mogoga ga e apeiwe mme e ya beswa. Mokgwa o e besiwang ka teng le ona ke o o kgethegileng. Ga e besiwe mo molelong. E phatlholwa ka bogare mme e besiwe ka go bewa mo godimo ga sekhurumelo sa nngwe ya dipitsa tse di apeileng dijo tsa mogoga. Yona e jewa ke moswelwa e ka nna monna kgotsa mosadi.

Tumelo ke gore pelo e, e thuba go tutela ga pelo ya moswelwa ka kutlobotlhoko. Ke go thoba pelo ya moswelwa.

Ntlha nngwe gape mabapi le moswelwa, ke gore fa e le monna yo a tlhokofetseng mosadi ga a tshwanela go tswa ka ntlo. O simolola go nwa dipheko tsa setswana tse di akaretsang metsi a lekwati la setlhare sa mosetlha mme e bile ga a robale mo bolaong. O tshwanetse go patlamela monna wa gagwe ka go robala ka mpa.

Ka letsatsi la phitlho mosadi yo o swetsweng o tshwanetse a tsamaya a latlha matlapi a mogaga mo tseleng fa go iwa mabatleng. Go dira jaana e ntse e le go gagaola naga sefifi sa boswagadi ba gagwe. Le dijo ga a fiwe ke mang le mang fela. O tshwanetse a apeelwa le go fiwa dijo ke mosadi yo le ene a swetsweng ke monna mme a se kile a tlhola a nyalwa gape morago ga leso la ga mogatse.

E ka nna wa lesika kgotsa mongwe fela wa mo motseng yo o ikanyegang mme e bile e le motho wa segolwane. Le dijo tsa gagwe di apeelwa go sele. Monna ene o ilela mosadi wa gagwe ka go rwala sengwe mo tlhogong e ka nna kuane kgotsa mmese. Ene o letlwa go nna kwa ntle le go ka tsaya dikgang le banna ba bangwe ba ba tlleng go mo tshidisa.

Mo lesong go na le yo o tshidisetsang ba ba tlleng go ema mo lesong. BoRrê ba na le yo o ba tshidisetsang fa boMmê ba na le yo o ba tshidisetsang. Ka molao wa Setswana moswelwa ga a itshidise.

Kgomo ya **mogoga** go tshwanetse ga tlhomamisiwa gore pele e bolawa **seditse** sa mogatla wa yona se bofiwe e se re gongwe nama ya teng ya bolaisa batho mala. Fa kgomo ya mogoga e tlhabiwa ntlha e nngwe ke gore e robiwe lenaka le lengwe, go supa fa e le ya leso. Mo lenakeng le le robilweng go tshwanetse ga tsenngwa boloko ba kgomo eo bo bo tswang mo lelung la yona fa e phunngwa.

Se se ikamanya le mmolelo wa Setswana wa gore fa kgomo e sule go a twe e tlabile ka naka. Ka dinako dingwe go a diragala gore dijo tsa mogoga di dirwe morago ga dikgwedi kgotsa ngwaga phitlho e setse e fetile. Morero wa mofuta o, o bidiwa **dithotha** mme batho ba tla go feleletsa phitlho e e neng e sa nna le mogoga jaaka tlwaelo.

Diaparo tsa moswi di tlhatswiwa letsatsi morago ga phitlho mme di phuthiwe go bewa go fitlha bofelo ba ngwaga. Fa go sa tlhokafale gore di tlhatswiwe di kgatshiwa ka mogaga kgotsa kgophane di bo di bewa go fitlha di fetsa ngwaga. Fa ngwaga o fedile mme di ntshiwa, di abelwa ba losika. Di ntshiwa phakela mo mosong pele letsatsi le tlhaba gore di tlhabiwe ke phefo.

Di abelwa ba losika e ka nna malome kgotsa rakgadi ka go latlhelela mongwe le mongwe seaparo go sa kgathalesege gore ke seaparo sa mosadi go fiwa monna kgotsa sa monna go fiwa mosadi. Dikobo tsa go robala tsona di sala fa lapeng gore fa go na le baeng go se nne le mataspa. Diaparo tsa moswi ga di itlhophelwe.

Motho o amogela sengwe le sengwe se a se fiwang mme fa a se na mosola wa sona e ka re morago a se fa mang kgotsa mang go ya ka fa kgatlhegong ya gagwe.

Ka Setswana fa motho a tlhokafetse ka kotsi kgotsa a bolailwe ga go tlhokafale gore go tlhabiwe ka go na le tumelo ya gore madi a setse a tshologile mme e bile moswi yo o tlhokafetseng ka mokgwa o, setopo sa gagwe ga se a tshwanela go lala fa lapeng. Kakanyo ke gore e tla bo e le go tsenya leso mo lapeng leo. Ntlha e nngwe ya botlhokwa ke ya ga Malome go felegetsa moswi ka leboko. Go dumela go dira jalo e le go mmulela ditsela le go amogelwa ke ba ba mo eteletseeng pele e bong bona Badimo. Nako ya go boka moswi ke fa setopo sa gagwe se folosetswa mo lebitleng.

Motswana ke motho yo o kelotlhoko thata mo mererong ya tsa boloi bo bo tsamaelanang le leso. Ntlha e, e totobetse mo ntlheng ya gore kgomo e e tlhabelwang leso, **santlhoko** sa teng se se latihelwe gongwe le gongwe fela. Tumelo ke gore fa santlhoko sa kgomo ya mogoga se ka wela mo diatleng tsa baloi ba ka se dirisa go fetsa lapa lotlhe ka sona.

Santlhoko se dirisetswa go kgatshwa fa go epetsweng moswang wa kgomo e e tlabetsweng mogoga gore dikgomo fa di feta foo di se ka tsa bokollela **moswang** wa e e neng e tlabetswe mogoga le gore dintswa di se ke tsa fata fa go epetsweng moswang teng.

Maswabi ke gore leso la gompieno le fetogile lenyalo. Dijo go jewa tsa maemo a a kwa godimo ka mefutafuta. Mo mabakeng a le mantsi o fithela tota le tsona dijo tsa leso (Mogoga) di sa apewe fa lapeng mme di apewa koo ke motho yo o duelelwang go di apaya (**Catering**) ka puo ya sejatlhapi. Dintsho tsa segompieno ke phamphadisanyo.

Go gaisanwa ka go tswa kwa lekeseng la moswi, go ya kwa dijong mme go feleletswe ka moaparo le majalwa a sekgoa a tlhwatlhwa e e kwa godimo (**After Tears**) ka puo ya segompieno. Ka dinako dingwe motho o ka feleletsa o re le selelo sa teng ke sa maitsemo. Boleng ba leso bo fetogile gotlhelele.

Ka lesego se se sa ntseng se ise se itlhagise ke kgopolo ya go thapa ba ba lelelang moswi ka nako ya phitlho mme ba duelelwa tiro ya go lela jaaka go diragala mo mafelong a mangwe a lefatshe le re tshelang mo go lona. Ntlha e nngwe e e sa ntseng e tlotliwa ke gore go se laletswe batho ba ba rileng fela go tla phitlhong jaaka Basweu bona ba dira.

Fa morago ga phitlho mongwe wa ba losika o leboga batlaphitlhong kwa mabitleng mme a ba kope go boela kwa lapeng go tlhapa diatla ka metsi a kgophane le go kgaogana le ba losika se se ka bong se le teng sa mogoga. Fa go boelwa gae go dirisiwa tsela e go ilweng ka yona mabitleng. Batlaphitlhong ga ba tshwanela go ja dijo tsa mogoga pele beng ba lapa ba goroga fa lapeng go tswa mabitleng. Mo mafelong mangwe, fa go boiwa kwa mabitleng botlhe go nniwa fa fatshe mme go latele ditatolo pele go jewa.

Ka setso ke moila go bua kwa mabitleng mme go dira jalo go tsamaisanya le kotlhao e e bokete. Fa moswi a bolokwa go tshwanetse ga tlhokomedisisiwa gape gore tlhogo e leba bophirimatsatsi. Ntlha e nngwe ke gore motho fa a tlhokafetse fa setopo sa gagwe se tsenngwa le go ntshiwa mo ntlong go dirwa jalo ka go ela tlhoko letlhakore la maoto. Motho ga a tsamaye ka tlhogo a phela kgotsa a tlhokofetse. Bokao ba leso bo fetogile, jaanong potso ke go re:

- Malome o ile **go ratha** efe tlhogo ya setlogolo?
- **Ngati** e e jewang ke basadibagolo mo lesong e tlile go tswa kae?
- **Masufu** a banna ba a jang morago ga phitlho a tlile go tswa kae?
- **Bojalwa ba maswe** bo aphilwe ke mang le gona kae?
- **Letlalo** la kgomo ya mogoga le tlile go tswa kae go apesa moswi?
- A **peolo** e tla dika e diragaditswe?

ITLHATLHOBE

- Go reng dijo tsa leso di sa tshwanelwa ke go lokwa letswai?
-

- Bojalwa ba kwa lesong bo bidiwang?
-

- Bojalwa ba kwa lesong bo nowa ke bomang?
-

- Dijo tse di dirwang morago ga phitlho e fetile di bidiwang?
-

- Ke eng se o se ithutileng go tswa mo kanelong e?
-

4. MORERO WA LEGARE - PEOLO MORAGO GA LESO

Peolo ya ba ba amanang le moswi ke nngwe ya ditiragalo tse di tlotliwang thata mme e bile e le masisi mo Setswaneng. Bao ba tshwanelwang ke go beolwa ba beolwa mo letsatsing le le latelang morago ga phitlho ya moswi. Fa go tlhokafetse Mmê kgotsa Rre fa lapeng go beolwa yo o setseng le bana. Bana ba basetsana ba ba nyetsweng le dingwetsi bona ga ba beolwe ka go dumelwa e le ba ba sa tiholeng e le karolo ya ba lelapa.

Mo baneng gantsi go simololwa ka gofejane. Fa go tlhokofetse ngwana e ka nna lesea mmaagwe ke ene a beolwang. Maikaelelo magolo a peolo ke fa go dumelwa gore go tloswa sefifi le gona go itlhoboga. Fa peolo e sa diragatswa go na le tumelo ya gore bao ba amanang le moswi ba ka nna le difatlhi le madimabe ka mokgwa mongwe.

Moila o mogolo mo peolong ke gore fa go beolwa ga go a tshwanela go nna le ope yo o buang kgotsa a eme ka dinao. Go tshwanetse ga nna le tshisibalo mme botlhe ga nniwa fa fatshe ka marago. Peolo e dirwa ka **sethoboloko**, tadi e amusa mme e bile e se mo moriting. Lefelo le go beolelwang mo go lona ke mo gare ga lelapa letsatsi le penne.

Ga se mang le mang yo o ka letlelelwang go beola baswelwa. E tshwanetse ya nna rakgadi kgotsa mogatsa malome. Fa rakgadi kgotsa mogatsa malome ba sa tihole ba le botshelong, mongwe wa bana ba bona wa mosetsana a ka diragatsa morero o. Tumelo ke gore ga swa medimo ga sala medingwana.

Kwa bofelong ba peolo moriri o latlhelwa kwa lefelong le le bofitlha jaaka **motlhoboloko**. Go dumelwa gore fa moriri o ka selwa ke dinonyane tsa aga ka ona dintlhaga, mong wa moriri oo, a ka feleletsa a tsenwa. Go dumelwa gape gore fa moriri o ka wela mo diatleng di sele jaaka baloi, ba lapa leo ba ka fela botlhe ka mokgwa wa leso.

Tiro ya go beola ke ya ba losika fela le baagisanyi ba ba mabapi. Ga e tloke morafe otlhe jaaka mo phitlhong. Matlhabisa ditlhong ke gore botshelo ba segompieno bo tlotlomaditse bontle ba moriri go gaisa setso. Bana ba moswi wa gompieno ga ba sa tlhole ba beolwa jaaka e le setso. Lebaka ke gore go lebeletswe ditshenyegelo tsa go ntlafatsa moriri.

Se se botlhoko ke gore go akarediwa tota le bona bana ba basimane. Ka mokgwa wa go itlhobogwa, go pomiwe fela maudinyana a moriri mo kgorikgoring, mme tota e le fela go tlatsa molao. Nama ya letsogo la kgomo e e neng e tlihabetswe Mogoga e beelwa kwa thoko go apewa ka letsatsi la peolo.

Morago ga dikgwedi di le mmalwa kgotsa ngwaga thobane, peipi, setilo sa dikgojane le dijana tse di neng di diriswa ke moswi di isiwa kwa go Malome fa moswi e le motho wa monna.

ITLHATLHOBE

- Peolo e diragadiwa leng?

- Ke mang yo o lebanweng ke go beola?

- Fa morago ga peolo go dirwang ka moriri?

- Fa go sa dirwa jalo ka moriri go ka diragalang?

- Ke eng se se go kgathileng go tswa mo kanelong e?

- Ke eng se se isiwang go malome morago ga ngwaga fa leso e le la setlogolo sa monna?

5. BOTLHOLAGADI

Motlholagadi ke mosadi yo o tlhokofaletswe ke monna. Ke moila go bonwa a tsamaya mo motseng ka sethoboloko. Fa a gapeletsega go tsamaya mo motseng e tshwanetse ya bo e le mo mosong kgotsa fa morago ga nako ya sethoboloko. O tshwanetse a bo a itshireditse ka mokgele mme e bile a tshotse matlapi a mogaga go tsamaya a a latlhela mo marakanelong a ditsela. Go dira jalo ke go rurufatsa naga ka gonne go dumelwa fa a le bollo.

Ka dinako tsotlhe o tshwanetse a tsamaya a rwele mo tlhogong. Tuku e a e rweleng e tshwanetse ya rwalwa ka mokgwa wa **leôbo**. E bofilwe ka fa tlase ga seledu go khurumetsa ditsebe. Fa a le fa lapeng o ka nna a rola tuku fa go le mogote mme fa baeng ba tsena fa lapeng o tshwanetse go e rwala. Motlholagadi ga a dumelelwe go dumedisa batho ka seatla.

Ntlha e nngwe e e masisi ka botlholagadi ke gore fa matlholagadi a ka tlhokafalelwa ke mongwe wa bana ba gagwe o a iseng a nyale kgotsa a nyalwe mme a sa ntse a ilela monna wa gagwe, o tshwanetse a apola mme a simolola kwa ntlheng go ilela ngwana yo o tlhokafetseng.

Diaparo tsa gagwe tsa botlholagadi tse dintsho o tshwanetse a di tlhatswa bosigo ka gonne e le tsona fela tse a di aparang. Diaparo tsa botlholagadi di apolwa gotlhelele morago ga ngwaga le gona e le setlha sa mariga. Mo nakong ya ngwaga wa botlholagadi o tshwanetse go nwa dipheko tsa botlholagadi.

Dipheko tsa botlholagadi di fapaane le mosetlha o o tlwaelegileng o a neng a ntse a o nwa fa go ne go sa ntse go dirwa dithulaganyo tsa poloko ya monna. Fa motlholagadi a ilela monna wa gagwe, ga a tshwanela go tsamaya mediro ya meletlo mo motseng.

Kgato ya bofelo mo botlholagading ke dikapolo. Morero wa kapolo o dirwa kwa gaabo mosadi, kwa a tsalwang teng. Ga a tshwanela go robaletsa kwa gaabo letsatsi pele ga kapolo. O isiwa kwa gaabo ka letsatsi la kapolo mme a goroge pele letsatsi le tlhaba. Ke boikarabelo ba ga kgaitsadia motlholagadi yo a lebaneng nae ka tsalo go phetha morero wa dikapolo. Ke kgaitsadie a tshwanetseng a netefatsa gore go na le se se tlhabinwang le dijo tse dingwe tse di maleba le bojalwa ba setswana.

Fa ba kwa bogadi ba ba neng ba felegeditse ngwetsi ya bona ba boela gae ba fiwa seabe sa bona sa nama le bogobe go bega kwa lapeng. Dijo tsa dikapolo ke bogobe, nama ya se se tlhabinwang le bojalwa bo bo aphileng fa lapeng fela. Kwa ntle ga dijo se sengwe sa botlhokwa ke diaparo tse di ntšhwa tse le tsona di tshwanetseng tsa rekwa ke kgaitsadie. Diaparo tse, ke tse a di aparang fa a fetsa go apola (tse di ka bong di setse di thuntse) mme a tlhapisitswe le go beolwa. Diaparo tsa botlholagadi di sala kwa gaabo go fisiwa.

Go tshwanetse ga tlhokomedisisiwa gore o boela morago kwa bogadi pele ga sethoboloko. Jaanong e bo e le gona fa a bofologile mo dikgoleng tsa botlholagadi. O lokologile jaanong go ka etela kwa gaabo fa a eletsa go dira jalo ka gonne fa a sa ntse a le mo bontshong ga a letlelelwa ka gope go jela nala kwa gaabo.

Fa mosadi a fetsa go apolwa mme a sa ntse a le mošhwa, go mo thateng ya batsadi ba monna wa gagwe, gore go dirwe thulaganyo ya gore monnaa mogatse a tshole bana le ene. Go sa kgathalesege le fa a ka bo a nyetse. Ka moetlo wa Setswana go a twe ke go-se-ya-ntlo. Monnawe mogatse o tla mo tlamela fela jaaka a tlamela ba lapa la gagwe jaaka go mo lemela kwa masimong le go mo direla ditiro tse dingwe tsa senna.

ITLHATLHOBE

- Motlholagadi o apolelwa kae?

- O apolwa ke mang?

- Go dirwang ka diaparo tsa botlholagadi morago ga kapolo?

6. FA MOSADI A FETETSWE

Fa mosadi a fetetswe, lesea le bolokwa mo ntlong mme ke tiro ya ba lelapa fela e seng morafe otlhe. Fa le bolokwa le tshwanetse la robatswa ka mokgwa o o kgethegileng. Tlhogo ya lona e tshwanetse ya samisiwa letlhakunyana le le nang le mebitlwa la **mosunyana**. **Khujwana** ya lona le yona e tshwanetse go bofiwa. Go bofiwa ga khujwana e ya lesea ke go bofa se se tlhodileng gore lesea le tle le lapile mme e bile e ntse e le gape go thibela gore tiragalo e, e se ipoeletse mo go ba ba solofetsweng mo isagong.

Morago ga foo mosadi yo o fetetsweng o tshwanete go fiwa dipheko tsa Setswana go mo phepafatsa teng. O tshwanetswe gape ke go nna fa lapeng a sa tsamae mo motseng go fitlha a feditse go nwa dipheko. Mo nakong e a nwang dipheko ka yona ga a tshwanela go kopana le motho wa monna ka gonne a ka mo **khutlha**. O tshwanetse go ikilela gotlhelele.

Mosadi yo o fetetsweng ene ga a apare bontsho ka botlalo. O ka apara khiba le tuku tse dintsho fela mme e bile ga a ilele ngwana wa gagwe sebaka sa ngwaga jaaka motlholagadi. E ka nna dikgwedi di le thataro fela a bo a apola.

ITLHATLHOBE

- Mosunyana ke eng?

- Go khutlha ke go dirang?

- Mosadi yo o fetetsweng o ikilela sebaka se se kae?

7. MALOME O RATHA TLHOGO

Malome ke mongwe wa batho ba ba tlotlegang thata mo tshikeng. Ga go sepe se gantsi se ka dirwang mabapi le setlogolo kwa ntle ga gagwe. Malome o tshwanetse go itse ka dilo tsotlhe tse di amanang le setlogolo. Go sa kgathalesege gore ke moletlo wa mothale ofe. E ka nna moletlo wa matsalo, lenyalo, leso kgotsa tshirololo ya letlapa, malome ke ene wa ntlha yo a tshwanetseng go rerisiwa.

Mo meletlong yotlhe e e amanang le setlogolo, e ka nna mosimane kgotsa mosetsana, malome ke ene moja-ditlhogo. Go le gantsi re fitlhela go na le boMalome ba le babedi kgotsa go feta, mme setlogolo se le sengwe ka monwana. Mo lebakeng le tshwana le le, gona ke setlogolo sa bona botlhe. Go ntse fela jalo le ka Rakgadi. Fa boMalome ba tsetswe le boakagaitsadiabo ba le mmalwa ngwana mongwe le mongwe o na le malome yo a mo lebaneng.

Ka dinako dingwe go a diragala gore boMalome ba tlhakanele setlogolo. Fa re bua ka go ratha tlhogo ga ga malome, ke fa a begelwa tlhogo ya modiro ofe kgotsa ofe wa setlogolo sa gagwe. Malome mo go ratheng tlhogo ya setlogolo o tshwanetse go ntsha sengwenyana jaaka seabe sa ga malome go etleletsa setlogolo. Ga go na seelo se se tsepameng mme go ya fela ka fa malome a kgonang ka teng. Malome yo o lebaneng le setlogolo se se rileng, ga a rathe tlhogo a le nosi.

Fa a begelelwa tlhogo o bitsa boMalome ba bangwe, bomorwarraagwe mme a ba e begele. Le bona ga ba kitla ba re e lebane ene mme bona ga ba na seabe mo go yona. Ba tla kopanya ditlhogo mme le bona ba ntshe sengwe go mo ema nokeng. Ntlha nngwe ya botlhokwa ke gore malome ga a begelelwe tlhogo e builwe kgotsa e setse e aphilwe. Ke malome yo o tshwanetseng go laela gore tlhogo e buiwe le go aphiwa mme a e je le borwarraagwe le ditsala.

Tlhogo ya ga malome ga e tsamae e le nosi. E tshwanetse ya patwa ke mogopo wa bogobe, modutwana ya bojalwa le nama ya tlhogo tseo malome a yang gae ka tsona jaaka bosupi ba gore o tswa go nyadisa setlogolo.

Ntlha e nngwe ya botlhokwa ke gore ga go ope yo o ka nnang kगतललललल le Malome fa a ka rwala tlhogo yotlhe a ya le yona kwa ga gagwe. Go na gape le gore malome a ka ngala tlhogo fa e ntshitswe leleme kgotsa e sa tswa le molala le dikgopo tsa teng tse tharo. Fa tlhogo e tlhela nngwe ya dilo tse, go raya gore ga e botlalo mme se, ke sesupo sa lenyatso le nyenyefatso ya ga malome go sa kgathalesege gore ke mo lesong kgotsa mo lenyalong.

Kwa ntle ga gore malome ke moja-ditlhogo tlotlo e a e newang mo tshikeng e fetela kwa **masoring**. Setlogolo se tshwanetse sa nna le kitso e e tletseng ya gore **masori** ke a ga malome. Masori ka Setswana a ka tlhaloswa jaaka sengwe le sengwe se setlogolo se se thwalang, e ka nna thipa, tshupanako kgotsa khudu ya kwa nageng. O tshwanetse a di fa malome. Lesego la setlogolo ka Setswana go dumelwa le le mo diatleng tsa ga malome.

Ka jalo go begelela malome masori go mmulela ditsela tsa katlego mo botshelong. Tota le ona madi a gagwe a ntlhantlha a a amogelang mo tirong ya gagwe ya ntlhantlha a ya kwa go malome mme malome a mo ntshe lebelo ka go a tsaya mme a mo tlogelela sengwenyana se se ka kgonang go mo tataisa go fitlha a amogela gape.

Go ntse gape go sa pale sepe gore malome a a tseye otlhe. Masori ga a ntshetswe malome go ya go ile mme go na le nako e malome le ene a busang masori a setlogolo ka mokgwa mongwe, e ka nna setlogolo sa mosimane kgotsa mosetsana. Mo setlogolong sa mosimane, fa se nyala malome o na le gona go ntsha kgomo kgotsa tse pedi mo lesakeng la gagwe go mo etleletsa ka bogadi.

Fa e le setlogolo sa mosetsana se nyalwa le gona malome o ka ntsha kgomo e namagadi mo lesakeng la gagwe gore maswi a yona a ye go godisa bana ba setlogolo sa gagwe kwa bogadi. Le mo lesong e ntse e le boikarabelo ba ga malome le bomorwarraagwe go tlhapisa setlhogolo sefifi fa se tlhokafaletswe ke monna kgotsa mosadi.

Kgolagano ya bana ba ga malome le ditlogolo tsa gagwe le yona ke e e kgethegileng. Kgolagano e, e re isa kwa lereong la Setswana e bong **madito**. Se lereo le, madito, le se rayang ke gore fa motswalo, ngwana wa ga malome a ka usa sengwe sa botlhokwa ka phoso, e ka nna madi kgotsa eng fela, mme ka se sela ke ona madito. O tshwanelwa ke go se rekolola ka sengwe mo go nna gore se mmoele.

Selo sengwe gape se re tshwanetseng ra se tshola mo tlhaloganyong ke gore mo setsong sa Setswana, malome, rkgadi, rremogolo, rangwane, mmane ga ba swe. Motswana wa maloba e rile a bua a re: **"Ga swa medimo ga sala medingwana."** Se, se kaya gore le fa malome, rkgadi, rremogolo, rangwane le mmane ba ka tlhokafala bana ba bona ba tsaya maemo a bona go sa kgathalesege gore ba ba botlana go le kae.

ITLHATLHOBE

- Masori ke eng?
-

- Madito ke eng?
-

- Tlhalosa seane se, "Ga swa medimo ga sala medingwana".
-

8. DIKGABA TSA GA RAKGADI

Rakgadi fela jaaka malome mo-ja-ditlhogo, ke motho wa bothokwa thata mo tshikeng. Fa malome e le mo-ja-ditlhogo, rakgadi ene ke motswa-ditaoleng. Selo se segolo se rakgadi a itsegeng ka sona ke **dikgaba**. Dikgaba ke dikgopolo le mowa o o bosula o rakgadi a ka nnang le tsona mo ngwaneng wa ga kgaitsadie.

Go dumelwa gore fa rakgadi a tshwere ngwana wa ga kgaitsadie ka pelo, ga go sepe se se ka mo itumedisang mo botshelong. Madimabe a a ka welang ngwana wa mosetsana fa rakgadi a mo tshwere dikgaba, e ka nna dilo di tshwana le gore a timiwe thari kgotsa a se bone lenyalo. Fa se, se mo diragalela go dumelwa fa rakgadi e le ene a mmofileng.

Ga se gantsi fa motho a ya go itlholo kwa ngakeng ya setso rakgadi a sa umakiwe mo boleng. Fa e ka re motho a ile kwa ngakeng ya setso ya mmolelela fa pelo ya ga rakgadi e le lefuto ka ene, go raya gore ke mathata a magolo. Tumelo ke gore ga go na boloi bo bo fetang ba pelo ya ga rakgadi. Ke boloi bo bo gaisang le ba ditswammung tota.

Fa motho a iphitlhela mo maemong a tshwana le a go tshwarwa ke rakgadi dikgaba, go tshwanetse ga dirwa sengwe ka bonako bo bo kgonagalang. E le go thibela ditlamorago tse di masisi. Go le gantsi ke yona ngaka e tshwanetseng ya gakolola ka se se ka dirwang. Go phekola mokgwa o go tsamaisana le go tlhapiswa ga motswasetlhabelo ke rakgadi ka namana go tlisa poelano magareng ga gagwe le ngwana wa ga kgaitsadie.

Motho yo rakgadi a mo tshwereng dikgaba o tshwanetse a ikopa maitshwarelo mme ga dirwa moletlonyana wa podi kgotsa nku. Tshika e tshwanetse ya kopana mme mong wa dikgang a ikopa maitshwarelo fa pele ga botlhe ba lesika. Mo go kopeng maitshwarelo ga gagwe o tshwanetse a supa boikotlhao ba boammaaruri ka molomo wa gagwe.

Ka dinako dingwe e ka nna gore o kopa maitshwarelo a se a se dirileng a ipona kgotsa a ne a sa itemoge. Se se salang ke gore a fetise lebaka le tswana le le, ka boikobo. Lebaka la gore go nne le se se tlhabinwang ke go begela badimo ka madi a sona.

Kgato e e latelang ke ya gore rakgadi le ene a bue phatlhalatsa fa a itshwaretse ngwana wa ga kgaitadie go tswa kwa botenye ba pelo ya gagwe. Rakgadi jaanong o tla mo tlhapisana mo metsing a a nang le **šheleng** kgotsa **tiki**. Fa a fetsa go mo tlhapisana, metsi a a neng a tlhapisana ka ona le šheleng kgotsa tiki tsele ga a tshololwe fela mme a phašhamediwa ka mafega mo tseleng kgakajana le fa lapeng.

Kgato ya bofelo ke ya go ja dijo tsa morero o, ka difatlhego tse di phuthulogileng le boitumelo ba lerato le kagiso. Motho wa ntlha yo o tla fetang ka tsela mme a gata fa go tsholololetsweng metsi ao teng le go ithwalla tšhelete eo, o aparetswe ke madimabe a yo a neng a tlhapisana. Ke di bonwa ke ene!

Morero otlhe o, ke ona o tlhologanngwang e le go kgwa dikgaba kgotsa jaaka bangwe ba tle ba bue ba re ke go kgwa **manxa**.

ITLHATLHOBE

- Dikgaba ke eng?
-

- Šheleng ke bokae?
-

- Go dirwang ka metsi a go tlhapisiwang ka ona?
-

- Lefoko le lengwe la dikgaba ke eng?
-

9. GO RURUFATSA DINAO

Fa motho a tswa phitlhong kgotsa moletlong ofe kgotsa ofe, go dumelwa fa a le bollo, a fisa. Ga go a tshwanela gore fa motho a na le molwetse kgotsa motsetse mo lapeng e re a tswa lesong a fitlhe a tsene mo ntlong. Go dira jalo go ka nna kotsi mo molwetseng kgotsa leseeng. Go buiwa fa, ka lese a la dikgwedi.

O tshwanetse ya re fa a tsena fa lapeng, a nna gongwe e ka nna mo mathuding a ntlo mme a rola ditlhako. Fa morago ga nako e e rileng ke gona a ka tsenang mo ntlong. Go dira jalo ke go rurufatsa dinao gore a se ka a gata lese a kgotsa molwetse. Fa go tse molwetse o a gatwa ke fa bolwetse bo totela mme molwetse a gatelelwa.

Fa go tse lese a le gategile ke fa le lwala ka tshoganyetso jaaka go se robale le go lela bosigo. Go **gatega** ga lese a go tsamaisanya le bolwetse ba tlhogwana. **Bolwetse ba tlhogwana** kgotsa **phogwana** ke fa lese a le le neng le ntse le itekanetse le simolola go fisa, a nna le letshollo le go lepelela. Pheletsong le wele phogwana.

Bolwetse ba tlhogwana bo kotsi thata ka gone fa ngwana a ka se bone kalafi ka potlako go na le gore a ka tlhokafala mo nakong e khutshwane. Bonnete ke gore bolwetse ba phogwana ga bo a tshwanela go alafiwa mme bo tshwanetse ba thibelwa. Mokgwa wa go bo thibela ke gore ngwana a bewa phogwana a sa le monnye ka dikgwedi tse di rileng.

Mokgwa mongwe gape ke wa gore fa lesea le ise le bewe phogwana mme mongwe wa fa lapeng a tswa lesong kgotsa moletlong, a tshase lesea ka molora wa leiso mo phatlheng le phogwana.

ITLHATLHOBE

- Go gatega ke go dirang?

- Phogwana ke eng?

10. GO GAGAOLWA GA NAGA

Botshelo ba Motswana bo ikaegile ka temothuo. Fa pula e seyo botshelo jwa Motswana ka kakaretso bo amega mo go masisi. Fa pula e tlhokafala motho yo o tlhobaelang go ba gaisa botlhe ke kgosi ka gonne e le ena modisa wa morafe. Dinako tsa leuba di gapeletsa kgosi le bagakolodi ba gagwe go ema ka dinao.

Ka tumelo ya Setswana fa pula e sa ne ka nako e e solofetsweng ka yona, go tshwanetse ga bo go le sengwe se se e thibelang. Ke boikarabelo ba kgosi jaaka modisa wa morafe go batlisisa le go tlhotlhomisa se se ka bong se thibela pula go na. Dingwe tsa dilo tse di ka dirang gore pula e se ne go ya ka ditumelo tsa Setswana ke **Dibeela**.

Dibeela di ka tlhaloswa jaaka dilo tse di fifatsang naga. Fa go na le pelaelo ya gore pula e ka bo e thibelwa ke tsona, kgosi e tla **epa pitso** go rulaganya letsatsi le letlha la gore naga e gagaolwe. Go gagaola naga ke go e thapisa sefifi ka **mogaga**. Mogaga ke pheko ya Setswana e e dirisetswang go thapisa sefifi mo mabakeng a a farologaneng jaaka boswagadi, e ka nna monna kgotsa mosadi gongwe madimabe a mothale o o rileng.

Batho ba go solofetsweng go dirisanya le kgosi mo mokgapheng o, ke dingaka tsa setso (**Bo-nka-di-latlha**). Dingaka tsa setso di simolola ka go latlha bola go netefatsa se se tshwanetseng sa dirwa. Kgato e e latelang ke gore dingaka tse tsa setso di neelane ka ditaelo tse di tshwanetseng tsa latelwa.

Dingaka jaanong di letlwa ke kgosi go tswelela pele ka tiro ya tsona. Go tla tlhakanngwa jalo dipheko tse di maleba le mogaga mme di tshelwe mo **dinkgong** kgotsa **ditsaga** tse di tletseng ka metsi kwa kgotleng. E tla re mo letsatsing le le latelang basimayana le basetsanyana ba ba sa ntseng ba tswala **ditshega** le **makgabe** mme ba ise ba kopane le mosetsana kgotsa mosimane ba phasalle le motse go kgatsha motswako mo marakanelong a ditsela.

Fa ba fetsa mo motseng ba tsena mo sekgweng le kwa masimong ba ntse ba tsamaya ba gagaola. Go bothokwa gore pele letsholo le simolola go rapelwe Mmopi la Badimo go tsweledisa morero pele ka katlego. Mo letsholong la bona go na le gore ba thulane le **sebeela**. Sebeela e ka nna sengwe le sengwe fela jaaka marapo a phologolo e e sa tlwaelegang mo tikologong eo.

Sebeela e ntse e ka nna sengwe jaaka diaparo tse di onetseng mme di ise di ke di bonwe ke batho ba ba fetang foo gangwe le gape kgotsa letlalo la phologolo e e suleng. Ba ba gagaolang naga jaanong ba tla boela gae go bega se ba se boneng kwa kgosing. Dingaka tsa setso jaanong di tla ya go tsaya dibeela tse di bonweng mme ba dire se se maleba ka tsona.

Fa morero o o phethegile ka tolamo bao ba neng ba gagaola naga ba boa mo go lona letsatsi leo ba kolobeditswe ke go tshologa ga pula e e itumedisang batho, diruiwa le dimela mme naga ka kakaretso e kgabe. Go rapelela pula go ntse go tsamaelana le go gagaola naga. Fa morafe o ya go rapelela pula ga go farologane le go gagaola naga.

Pula e rapelelwa kwa lefelong le le kgethegileng mme go ntse go dirwa meetlo e e rileng ya Setswana. Morafe otlhe o tsaya karolo mo morerong o.

ITLHATLHOBE

- Boikarabelo ba go gagaola naga bo rwelwe ke mang?
-

- Leina le lengwe la Mmopi ke lefe?
-

- Ditsaga ke eng?
-

- Go epa pitso go rayang?
-

- Sebeela ke eng?
-

- O ithutile eng go tswa kanelong e?
-
-
-

KAROLO YA BOBEDI

1. MOLLO

Ka tumelo ya Setswana, magala a mollo ga a kopiwe letsatsi le phirimile. Ke moila go kopa magala a mollo kwa lapeng la mongwe go gotsa kwa go le lengwe. Tumelo ke gore fa motho yoo a go letla ke go ntsha lesego mo lapeng la gagwe mme e bile e ka nna gona go bulela baloi go tsena bonolo mo lelapeng la gagwe.

Boammaaruri ke gore lelapa lengwe le lengwe ka Setswana le a **thaiwa**. Fa jaanong o letla gore mollo o tswe mo lelapeng la gago letsatsi le phirimile, go raya gore o thaolola tse ngaka ya setso e thaileng lelapa la gago ka tsona. Pheletsong lelapa la motho le nna botlhofo. Lebaka le lengwe e ka nna gore batho ba ithute go dira dilo tsa bona ka nako go sa ntse go bonala. Bosigo ga bo rune nta. Ditiro tsa lefifi ga di nke di tthamatshega.

2. LETSWAI

Dingwe tsa didiriswa tse e leng moila go kopiwa letsatsi le phirimile ke letswai. Ka tumelo ya Setswana letswai fela jaaka mollo ga le kopiwe letsatsi le setse le phirimile. Tiragalo ya mothale o, e ka tliša ditlamorago tse di sa itumediseng jaaka bohuma le gona go ka bulela baloi go tshamekela bonolo mo lapeng leo. Fa e le o tthomogela motho pelo, se o tshwanetseng wa se dira fa o thusa mongwe ka letswai letsatsi le setse le phirimile, ke go mo nota bogare ba seatla se a amogelang letswai ka sona.

Se se lateng ke gore fa o fitlha kwa lapeng la gago, pele o tlolela ka kgorwana o latlhele dithoronyanyana tsa letswai le o tswang go le kopa fa fatshe kgotsa kwa morago mo godimo ga legetla la gago mme e bile o sa tshwanela go leba kwa morago kwa o tswang teng. Go dira se, ke gore dipheko tsa ngaka ya setso tse di thaileng lelapa le o tswang go kopa letswai kwa go lona di se fifale. Lebaka le lengwe gape e ka nna gore go tsiboswe batho gore ba se dire dilo ka motsotso wa bofelo.

ITLHATLHOBE

- O dirang fa o fa motho letswai letsatsi le phirimile?
-

- Go thaya lelapa ke go dirang?
-

3. MATLAKALA

Go feela mo ntlong bosigo ke moila go ya ka ditumelo le meetlo ya Setswana. Fa e le motho a patelesega go feela, gona matlakala a a feelwang ga a tshwanela go olelwa le go latlhwa kwa thotobolong. Matlakala a a feelwang ga a tshwanela go ntshetswa kwa ntle ga ntlo gotlhelele. Ke moila o o tlhokang boitshwarelo.

Se se tshwanetseng go dirwa ke gore matlakala a a feetsweng a tlogelwe mo sekhutlhwaneng mo ntlong kgotsa ka fa morago ga lebatl. A ka latlhwa fela letsatsi le le latelang bosa bo sele. Go dumelwa fa go ntshetsa matlala a a feetsweng bosigo kwa ntle, e le go tlhofofaletsa baloi go ipusa ka lelapa la gago.

Lebaka le lengwe gape go dumelwa fa e le go koba lesego le go ntsha lelapa la gago seriti. Lebaka le lengwe e ka nna go kganela botshwakga ba go tlhola go dikologwa go sa phepafadiwe ntlo. Go tshwana le dikobo tse di sa alolweng go fitlha letsatsi le tlatlhoga. Tiragalo e tshwana le e, e dira gore motho a nne a tapitegile motshegadi otlhe.

4. MOLODI

Mabapi le ntlha ya go letsa molodi bosigo mo ntlong e ntse e le moila. Fa e le kwa ntle ga ntlo, ga go molato ka gope. Go dumelwa fa go letsa molodi mo ntlong bosigo go laletsa baloi le difatlhi tse dingwe mo lelapeng. Go ntse gape go na le tumelo ya gore fa o goa leina la motho mo lefifing ga go a siama. Se se ka go diragalelang e ka nna gore lentswe la gago le utswiwa ke baloi mme o iphithele o sule lentswe leruri.

Lebaka le lengwe e ka nna gore molodi o fapha ditsebe ka tlhago mme fa o letswa bosigo gona e bile mo ntlong o a tena.

ITLHATLHOBE

- Thotobolo ke eng?

- Fa o ka letsa molodi bosigo go ka diragalang?

5. MORIRI LE DINALA

Go poma moriri le dinala bosigo ke moila ka tumelo ya Setswana. Fa o dira jalo, o itse fa o dirolola motheo wa lelapa. Ntlha e nngwe ya botlhokwa mme e bile e le masisi ke gore moriri le dinala tse di pomiwang di se latlhelwe gongwe le gongwe fela. Go tshwanetswe ga batiwa lefelo le le bofitlha kgotsa mosima wa motlhoboloko go latlhelwa teng.

Tumelo ke gore bogolo thata jang moriri, fa o ka latlhelwa gongwe le gongwe baloi ba ka dira boithatelo ka ona. Lebaka le lengwe ke gore go na le letshogo la gore dinonyane di ka o sela mme tsa aga dintlhaga tsa tsona ka ona mme mong wa moriri oo a feleletsa a tsenwa.

6. MAINANE KGOTSA DINAANE

Mainane kgotsa dinaane ke dikgannyana tse bana ba di tseelwang ke Nkoko kgotsa Ntatemogolo mo maitsiboeng ka nako ya maitiso go ntswe fa leisong. Botlhokwa ba mainane ke gore a a laya, a a bopa mme e bile a a aga. Go le gantsi a dira gore bana ba iphaphe mo ditseleng tse di sa siamang jaaka go utswa, go aka, botshwakga, bopelotshetlha jalo le jalo. Mainane a thusa gape ka go robatsa bana fa ba ntse ba utlweletse, a a ba tuntuletsa. Mainane a tlhabiwa bosigo fela mme fa a tlhabiwa motshegare ke moila.

Fa e le go diragala gore motho a iphitlhele a raelesegile go tlhaba leinane motshegare, o tshwanetse go dira jalo a tlhomile letlhokwa mo moriring kgotsa a rwele setlhako mo tlhogong. Fa a sa dire jalo go na le tumelo eo ya gore a ka tlhoga dinaka mo tlhogong.

Se re se lemogang ka moila o, ke gore sengwe le sengwe se na le nako e se dirwang ka yona. Fa e le gore mainane a ile go tlhajwa motshegare botshwakga bo ka tsena mme ditiro tsa ema.

ITLHATLHOBE

- Senthaga ke eng?

- Fa o tlhaba leinane motshegare o tshwanetse wa dirang?

- Mosola wa mainane ke eng?

- Lebaka tota la go se tlhabe mainane motshegare ke eng?

7. TLHOGO YA KGAKA

Kgaka ke nonyane ya naga ya losika looKgogo. Nama ya Kgaka e a jewa mme ke moila go ja tlhogo ya teng mme go se moila ka go ja tlhogo ya kgogo. Lebaka le le dirang gore tlhogo ya kgaka e iletswe go jewa ke tumelo ya gore motho yo o jang tlhogo ya kgaka ga a nne lefelo le le lengwe sebaka. O ka nna fa, mme ya re kamoso a ba a fudugetse golo gongwe. Ka puo ya Setswana motho wa mothale yo go a tle go twe ga a nne lesope le butswang.

8. GOPANE

Gopane ke losika looKwena mme ene o nna mo nageng e seng mo metsing jaaka Kwena. Tumelo ya Motswana ke gore fa Gopane a bolailwe a tsenngwe bojang mo ganong mme e bile a se tlogelwa a kaname. Tota go ya ka tumelo ya Setswana fa gopane a bolailwe mo godimo ga gore a se tlogelwe a kaname, o tshwanetse a tsenngwa mo motlhobolokong. Motlhoboloko ke mosima o o boteng bo go sa itseweng gore bo felela kae.

Fa go sa dirwa ka mokgwa o, go ka nna le phefo e e maatla a a tlhakantseng le botsididi jo bo tsenelelang kwa marapong mme e se mariga. Go le gantsi fa se, se diragala mme banna ba motse ba ka lemoga gore gongwe basimane kwa madisong ba bolaile Gopane mme ga ba dira ka fa tshwanelong, basimane bao ba tla kgwathisiwa mme ba gotliwe go utlwala.

ITLHATLHOBE

- Kgaka ke eng?
-

- Go bolawa ga Gopane go ka tlholang?
-

- Go thibela tiragalo e e ka diragalang mo karabong e o e neetseng fa godimo go tshwanetse ga dirwang?
-

- Go kgwathisa ke go dirang?
-

9. GO JELA MO PITSENG

Go na le tumelo mo Setswaneng e e reng fa lekgarebe le le iseng le nyalwe le jela mo pitseng, motsing le nyalwang pula e tla na mme lenyalo le tlhoke go itumedisa batlalenyalong le ene monyadi tota. Fa maemo a le ka tsela e, go lekwa mekgwa e e ka phatlhalatsang pula. Mekgwa e meraro e e ka dirwang go phatlhalatsa pula.

Wa ntlha ke go apaya seretse sa mmu fela jaaka go apeiwa bogobe mme se nne se ntse se fuduiwa jaaka pitsa e e apeilweng. Seretse se, se beiwa mo isong le go apeilweng dijo tsa lenyalo. Mokgwa wa bobedi ke gore yo mongwe wa basetsana ba ba tsalwang le monyadi a belegesitse setlhako. Mokgwa wa boraro ke gore go tshelwe letswai mo molelong. Go le gantsi go a diragala gore pula e phatlhale.

10. GO THEBATHEBA LEITLHO

Go thebatheba leitlho go na le bokao bo bo rileng ka Setswana. Fa leitlho la motho le thebatheba ka fa tlase, go kaya gore motho o ile go lla. Fa le thebatheba ka fa godimo go kaya gore o ile go bona motho o e leng lebaka le le leele o feleleditse go mmona. Mo tumelong ya Setswana fa leitlho le thebatheba mme le sa emise, go tsenwa letlhokwa kgotsa phatsanyana ya legong e bewa fa tlase kgotsa godimo ga leitlho le le thebathebang e le gona go dira gore le kgaotse go thebatheba.

ITLHATLHOBE

- Go dirwang go phatlhalatsa pula?
-

- Go dirwang go thibela go thebatheba ga leitho?
-
-

11. KUNG

Kung ke fa motho a diragalelwa ke selo kgotsa dilo tse di sa tlwaelegang e bile di gakgamatsa. Go le gantsi kung e tsamaisanya le leso. Kung e ka ithagisa ka mekgwa e e farologanyeng jaaka motho a ka wa fela a sa kgopiwa ke sepe. Go na gape gore motho a go tsogele kgatlhanong kwa ntle ga lebaka le le utlwalang.

Fa dilo di tshwana le tse di diragalela motho, ka Setswana go a twe ke kung. Gantsi fa morago ga nako e e sa fediseng pelo, motho yo o neng a tsamaiwa ke kung a utlwe dikgang tse di bosula tsa leso la mongwe yo o tsalanang le ene kgotsa tsala e e gaufi thata le ene. E bo e le gona fa motho a reng: "E ne e le kung." E le a bua jalo a lebesitse kwa go weng le go tsogelwa kgatlhanong ke mongwe kwa ntle ga lebaka.

12. FA MAŠWI A TSHOLOGELA MO ISONG

Fa mašwi a le mo leisong mme a bela go tshologela mo mollong ka Setswana ke moila. Go dumelwa fa tiragalo ya mothale o, e dira gore matsele a dikgomo kgotsa dipodi tsa teng a phanyege. Go thibela gore se, se diragalele diruiwa tsa gago o tshwanetse wa kgatshakgatsha mollo o o tshologetsweng ke mašwi ka metsi.

ITLHATLHOBE

- Kung ke eng?

- O ka bona jang gore o tsamaiwa ke kung?

- Go ka diragalang ka matsele a dikgomo?

- O ka dirang go thibela karabo e o e neetseng fa godimo fa?

13. MABITLA KGOTSA DIPHUPHU

Mabitla kgotsa diphuphu ke lefelo le le tlotlegang thata mo botshelong jwa Motswana. Ka dinako dingwe ke kamoo le bidiwang lefelo la tidimalo fa go sa tlhokafaleng modumo. Mabitla a kaiwa jaaka motse wa Badimo.

Mabapi le mabitla ke gore fela jaaka ngwana a ka se supe mogolo ka monwana go fela jalo le ka mabitla. Ke moila o mogolo go supa mabitla ka monwana. Go dumelwa motho a ka kgaoga monwana o a supang mabitla ka ona. Go tlotliwa ga baswi go botlhokwa thata mo ditumelong tsa Bantsho ka kakaretso.

Ntlha e tshwana le e, re e bona mo tlotlong e e fiwang mokoloko wa phitlho. Fa mokoloko wa phitlho o lebile kwa mabitleng bao ba kopanang le ona ba tshwanetse go **tlhaba ka thedi** le go rola dikuane. E ntse gape e le moila go ralala mabitla kgotsa go tsamaya mo godimo ga lebitlha. Ke phoso e e ka tsamaelanang le kotlhao e e bokete.

14. GO UPA TSHIMO

Go upa tshimo ke go thibela tshenyo ya diphologolo tsa naga mo dijalong kwa masimong. Diphologolo di tshwana le boPhokoje di tshwenya thata kwa masimong ka go ja makgomane, maphutshe le magapu. Phothi e itsege ka go senya ditlhodi le dinawa kwa masimong. Tshwene e ipusa ka mmopo, magapu le dijalo tse dingwe. Fa tshimo e upilwe diphologolo tsa naga di tshamekela kgakala le yona.

Tshimo e upiwa ka motlhapo wa ba lapa. Go ka dirisiwa kgamelo jaaka go dibeletswa metsi a pula mme e re fa go setse go dumelwa gore o lekane o dirisetswe go upa tshimo. O a tsewa mme ga tsamaiwa o kgatshiwa mo meelwaneng ya tshimo e e upiwang le wa masimo a mangwe.

Go dira jaana ke gore fa diphologolo tse di senyang tse, di atamela tshimo eo di utlwe monko wa motho, ka gone motlhapo wa motho go dumelwa fa o na le monko wa motho. Ke sona se se kobang diphologolo. Tshimo ga e upelwe diphologolo tse di senyang dijalo fela. Thaga e e jang mabele le malwetse a mabele le tsona di ntse di upiwa ka dipheko tse di rileng.

ITLHATLHOBE

- Go ka diragalang fa o supa mabitla ka monwana?

- Go tlhaba ka thedi ke go dirang?

- Diphologolo tse di senyang kwa masimong ke dife?

15. NGWANA O A BEGELWA

Fa go tsewa leeto le ngwana wa lesea o tshwanetse a sebelwa gore go a etwa pele go tlogiwa fa lapeng. Le fa go gorogwa kwa go etetsweng teng o tshwanetse go sebelwa gore go gorogilwe. Fa se, se ka se dirwe lesea le ka lala le sa robala le tshwenya ka sello kgotsa a simololwa ke bolwetse ka tshoganyetso.

Molara wa leiso ke pheko e kgolo ya Setswana. Go thibela gore lesea le se tshwenye le ka nna la forogotlwa ka molara mo phogwaneng le go budulelwa mowa mo ditsebeng le mo dinkong go hupilwe serokolo.

16. LETLHOMELA KGOTSA NTŠWANYANA

Letlhomela kgotsa ngwana wa ngwako ke ngwana yo go fetileng ngwana fa pele ga gagwe kgotsa go tlhokafala. Letlhomela le boi ka tlhago. Go fitlha dingwaga tse di rileng letlhomela fa le pomiwa kgotsa go beolwa moriri go tshwanetse ga nna le moriri o o tlogelwang mo tlhogong. Se, ke letshwao la gore a se ka a tshwenngwa kgotsa gona go tshamekisiwa ka mokgwa o o makgwakgwa kgotsa a tshosiwa.

Letlhomela le tshwanetse go nenekediwa le go tsholwa ka mokgwa o o kgethegileng fa o dirisanya le lona. Motho o tshwanetse go se le garumele fa a bua le lona ka gonne le tlala pelo bonolo mo le ka feleletsang le idibala. Go le gantsi letlhomela ga le na maikutlo a a tsepameng. Ka nako o itumetse, ka nako o fetogile gotlhelele go nna bodutu le go ka lla fela go sa re sepe.

Lelthomela ga le farologane go le kalo le lefatlha le le tlhokofaletseng ke le le tsalwang le lona ka maitsholo. Maikutlo a lona a tsamaya a fetogafetoga go sa re sepe. E ntse e le ka lafatlha, fa le lengwe le le tsalwang le lona le tlhokafetse le le sa ntseng le phela le tshwanetse la tsena mo lebitleng la le le tlhokafetseng pele le lengwe le ka bolokwa.

Go dira jaana ke gore le le setseng le se ke la mo sala morago ka mokgwa wa leso le difatlhi tse dingwe tse di ka nnang le tsona mo botshelong jaaka dikotsi le malwetsenyana a a sa tlhaloganyegeng.

ITLHATLHOBE

- Fa ngwana a sa begelwa go ka diragalang?

- Lesea le thibelwa jang gore le se tshwenye?

- Lelthomela ke eng? O le lemoga jang?

17. MOSWI O A BEGELWA

Go a diragala gore ka dinako dingwe motho a tlhokafale mo kotsing ya sejanaga mo nageng. Ga go diragetse jalo go tshwanetse ga iwa kwa lefelong le a tlhokafaletseng teng go ya go tseiwa. Se ga se go tseiwa ga setopo sa gagwe ka namana. Go lebesitswe kwa moweng wa gagwe. O fitlha a bolelelwa gore o tlile go tsewa go isiwa gae e kete ba bua le ene a le botshelong.

Fa lefelo le a tlhokafaletseng teng le se kgakala, le ka letsatsi la phitlho ya moswi go ka ya go fetwa fa teng ka ene fa go iwa mabintleng. Go dumelwa gore fa se se sa dirwa mowa wa gagwe o ka kgarakgaratshega mme a tlhoka go robala ka kagiso. Go na le gore moswi a ka bolokwa mongwe wa ba losika a seyo. Fa motho yo a tlhagelela phitlho e fetile, go sa kgathalesege gore ke sebaka se se kae o isiwa kwa lebitleng la moswi mme moswi a begelwe gore o tlile. O begelwa jalo e kete o a phela.

E ka nna gore moswi o begelwa ke yo o mo felegeditseng kgotsa motho yoo a ipega ka boene. Fa a fetsa go begela moswi o tsaya letlapanyana go le baya mo godimo ga lebitla a le kgwetse mathe. Fa ba tloga fa lebitleng ba mo sadisa sentle mme ga ba tshwanela go gadima kwa morago go fitlha kwa lapeng. Fa ba fitlha kwa lapeng ba tshwanetse ba tlhapa diatla kwa ntle ga lapa. Fa se se dirilwe go dumelwa fa moswi a tla mo roballa le go ba thibela difatlhi mo botshelong. Lebaka le lengwe ke gore moswi ga a kitla a ba tlela mo ditorong a re o batla sele le sele.

Ga se moswi fela a bagalwang le badimo ba a bagelwa. Fa motho a agile golo gongwe mme a fudugela golo gongwe motho yoo o tshwanetse a begela badimo. Fa a tsena koo, o tshwanetse go begela badimo ba gaabo gore o tlogile kwa a neng a ntse a nna teng. Tumelo ke gore badimo ba gaabo rona ba a re etela bosigo mme fa ba fitlhela re seyo ga ba itse gore ba re batlele kae mme ba kgopisege. Ditlamorago e nne gore ga re bone tshireletso ya bona.

ITLHATLHOBE

- Go ka dirgalang fa moswi a sa begelwe?

-
- Go ka diragalang fa a sa tseiwe?

-
- Kwa ntle ga moswi go begelwa le bomang gape?
-

18. TSHIROLOLO YA LETLAPA

Morero wa tshirilolo ya letlapa ke selo se se ntšhwa mo Bantshong. Latlapa le le neng le netefatsa fa moswi a laditsweng teng e ne e le le tlhongwang kwa tlhogo ya gagwe e lebileng teng mo lebitleng. Le ne le farologana le a mangwe a a bipang lebitla ka bogolo. Go dira jalo e le gore ba losika ba lepe ka lona gore wa gaabo bona o robaditswe kae.

E rile fa botshelo ba Montsho bo ntse bo fetogafetoga ka go kopana le merafe ya Basweu ga feleletsa re na le maphatsitsi a re a bonang gompiano jaana. Go bewa ga letlapa go latela gore mongwe wa gaabo moswi a tle ka kgang ya gore moswi o mo tlela mo ditorong mme a lela ka gore o a gatsela. Ke gona e tla reng fa a go batlisisa kwa go Boreaitse ba mo tlhalosetse bokao ba toro eo gore go tlhokafala gore a beelwa letlapa.

Lereo le, go sirolola letlapa le na le bokao jo bo rileng. Fa letlapa le fetswa go tlhongwa, le a khurumetswa pele le bulwa semmuso. Fa jaanong le sirololwa semmuso, se le neng le khurumeditse ka sona se tloswa ke gona fa go buiwang ka tshirilolo ya letlapa.

Moila wa letlapa ke gore fa le ka khurumediwa sebaka se se leele le sa sirololwe le ka tliša madimabe le difatlhi mo go beng ba moswi. Tumelo ke gore fa le khurumeditse sebaka moswi o a hupelwa mme a ngongoregele go tlhabiwa ke phefo. Fela jaaka leso tshirilolo ya letlapa e direlwa modiro. Pharologanyo ya leso le tshirilolo ya letlapa ke gore ka modiro wa tshirilolo ke boitumelo ba go gopola moswi.

Ga go difatlhego tse di sulafaletsweng mme diatla tsona di ntse di tlhapiwa fa go boiwa kwa mabatleng jaaka mo morerong wa leso. Ntlha e nngwe ya botlhokwa mabapi le go bewa ga letlapa ke gore ga le bewe pele moswi a rurufala. Go rata dingwaga tse di mmalwa di feta pele kakanyo ya go beela moswi letlapa e ka diragatswa. Go bewa ga letlapa mo nakong e khutshwane moswi a bolokilwe go ka feleletsa ka go wela ga lebitla. Seo ya bo e le boatla.

ITLHATLHOBE

- Pele ga matlapa a segompiano lebitla la motho le ne le lepiwa ka eng?
-

- Fa go twe moswi ga a ise a rurufale go a bo go tewa eng?
-

- Letlapa le ka bewa morago ga nako e e kae?
-